

*Крижановська Т.О.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету*

МОРАЛЬНІ ОСНОВИ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. В статті досліджуються основні підходи до моральних основ комунікації в сучасній соціально-філософській думці. Автор робить висновок про необхідність застосування принципу комплементарності між універсальною формальною етикою і матеріальною етикою цінностей, що має перспективу в самореалізації кожного члена суспільства. Підкреслюється важливість дослідження моральних основ комунікації для подальшого розвитку онтології, гносеології, методології та етики.

Ключові слова: комунікація, мораль, розум, цінності, мова, індивідуалізм, холізм.

Дослідження моральних основ комунікації є актуальним з декількох причин. По-перше, більшість сучасних філософів відзначають перехід до нової парадигми мислення, який відбувається приблизно із середини ХХ ст. і досі триває. Така зміна виражається в увазі до моральної проблематики та в намаганні, у зв'язку із цим, переосмислити онтологічні уявлення про світ та його феномени. Гносеологічна проблематика відійшла на другий план філософської рефлексії. Тим самим розумові основи людського співбуття певним чином зазнають нівеляції. Але, на нашу думку, комунікація якраз і поєднує в собі ментальну, тобто розумову, та морально-аксіологічну складову соціального життя. Тобто, дослідження моральних основ комунікації сприятиме «перезавантаженню» у тому числі і гносеологічної проблематики в філософії.

По-друге, одним з першочергових завдань сучасної соціальної філософії дослідники визначають нагальність зміни методологічних парадигм, а саме соціального холізму та індивідуалізму. Головні підходи, що існують в сучасній філософії до моральних основ комунікації безпосередньо пов'язані з цим методологічним розділенням.

По-третє, комунікація безпосередньо пов'язується із соціальною практикою. Філософія практики у варіанті марксизму розуміла суспільство як великого суб'єкта, якому підвладні всі окремі суб'єкти. Ідея макросуб'єкта пов'язувалась із суспільним антагонізмом, а суспільна практика набувала значущості тільки завдяки тому, що віддавалась перевага економічним, бюрократичним і взагалі інструментальним формам практики. Тобто, практика пов'язувалась із працею як типом керованої та організованої продуктивної діяльності. Сучасне поняття практики пов'язується із безпосередністю та спонтанністю людських спілкувань та дій.

По-четверте, не виникає сумнівів щодо соціальної значущості комунікації на практиці – від особистих стосунків до її глобальних проявів. І тут ми стикаємось із самими різними моральними питаннями у царинах міжкультурної комунікації, міжконфесійної, між вікової, між гендерної тощо.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджуючи феномен комунікації неможливо обійти увагою праці К.-О. Апеля, М. Бубера, Ю. Габермаса, В. Гьосле, А. Єрмоленка, Г. Йонаса, В. Малахова, Дж. Пітерса, П. Рікера, Л. А. Ситниченко, які й стали для автора методологічним та евристичним підґрунтям цієї розвідки.

Об'єктом дослідження постає комунікація як взаємодія між учасниками соціального простору.

Предметом нашого розгляду є моральні основи комунікації.

Метою статті поставимо дослідження основних підходів до моральних основ комунікації в сучасній соціально-філософській думці.

«Комунікація» – слово з багатою історією. Воно походить від латинського *communicare*, яке означало «наділяти», «розділяти» чи «робити спільним». Коренем тут є *mun-*, пов'язаний з такими словами як «*munificent*» («щедрий»), «*communiti*» («громада, спільнота»), «*meaning*» («значення, смисл»). У латинській мові *communicatio* не стосувалося сфери ментального, воно, як правило, передбачало матеріальність. І тільки із зростанням індивідуалістичної культури та уваги до людської свідомості поняття комунікації набирає ментального сенсу. З розвитком радіо, телебачення, а особливо інтернету та мобільного зв'язку комунікація стає майже всеохоплюючою. Ж. Бодрійяр у 1987 р. проголошує «екстаз комунікацій» та окреслює проблему знаків, які прагнуть розриву із своїм значенням і врешті-решт, стають симулякрами [20, 128]. В цій ситуації на перший план виходять питання довіри, відкритості, взаємин між людьми, питання, так би мовити «зустрічі розумів» [16, 18] у загально-суспільному сенсі.

Однією із спроб надати комунікації моральних основ є погляди представників комунікативної філософії – одного із потужних напрямків сучасної філософської думки. Засновник цього філософського напрямку Карл-Отто Апель звертається до універсальних раціональних основ співіснування і взаємодії людей в загальнолюдському соціальному просторі. Комуні-

кативна філософія намагається поєднати кантівський принцип трансцендентальної рефлексії і принцип інтерсуб'єктивності на морально-етичній основі. Це положення потребує хоча б короткого звернення до співвідношення між універсальною формальною етикою та матеріальною етикою цінностей. Досліджуючи цю тему, А. М. Єрмоленко пише: «співвідношення матеріального етосу цінностей та формальної етики норм, суперечність між якими особливо далася взнаки в ХХ ст., слід розглядати, передусім, як взаємодію буттєвих та раціональних вимірів моральної свідомості, моральної сфери загалом» [9, 7].

Категоричний імператив І. Канта, як принцип універсалізації максими, остаточно відходить від традиційних теорій моралі, які завжди звертались до певних культурно-історичних форм спільного життя і засновує ідею універсальної моралі, що базується на принципі формальної всезагальності розуму. Адже формальна універсальність повинна мати пріоритет щодо будь-якої змістовної партикулярності, яка надає перевагу почуттям. Як зауважує сучасний український дослідник Р. В. Зимовець, сама по собі чуттєвість є морально нейтральною, проте саме вона складає підвалину «спокуси партикулярним», якій піддається людина [10, 32]. Треба зазначити, що поштовх для переосмислення телеологічного варіанта етики Арістотеля та формально-універсального варіанта етики І. Канта надала ідея життєвого світу Е. Гуссерля. Поняття «життєвого світу» переосмислюється прихильником матеріальної етики М. Шелером як безпосередній практичний «життєвий» світогляд, що утворює підвалину змістових ціннісних уподобань людини і постає у вигляді безпосереднього морального почуття. На протигагу «конструкціям якогось довільного розуму» [18, 270] М. Шелер вдається до апологетики фактичного етосу. Останній розуміється ним як визначені традиційною спільнотою правила уподобань щодо одних цінностей і нехтування іншими, що задає обрій мислення про світ і визначає структуру світогляду людини. Априорність для цього мислителя означає інтуїтивний зміст «чистих» або «абсолютних» фактів, що постають наявними й очевидними з усіма їхніми зв'язками у чуттєвій сфері. Тобто, априорність у трактовці М. Шелера ґрунтується в окремих формах традиційного, культурного, а відтак, як вважає мислитель, і власне людського ладу цінностей. Згадаємо, що І. Кант вбачає априорний фундамент в самому суб'єкті і вважає, що етика може здійснитися навіть за умов існування тільки одного окремого суб'єкта. І в цьому, як зазначає В. Гьосле, полягає певна обмеженість філософії моралі Канта [8, 44]. Але й матеріальна етика стикається з проблемою гармонізації різних ціннісних ладів, проблемою узгодження особистісних світів в загальнолюдському просторі. М. Шелер не вирішує питання атомістичності етичного суб'єкта, а на наш погляд, навпаки поглиблює його, надаючи підстави

не тільки для рефлексивної атомістичності, але й для ціннісної. Суб'єкт, який у І. Канта був розумним і вільним, у М. Шелера стає безвихідно обумовленим горизонтом певного життєвого світу.

Матеріальна етика цінностей є певним підґрунтям постмодерністської філософії. Пітер Козловски, наприклад, вважає, що етика цінностей становить основу визначення людиною як діючим індивідом свого відношення до світу. Вільне людське існування має на увазі, перш за все етичний досвід, «а не одне тільки вольове рішення на користь деякої всезагальної максими» [11, 115]. Саме матеріальна етика, як вважає цей дослідник, несе в собі об'єднувальний потенціал, готовність індивідів співпрацювати в напрямку суспільного блага.

На відміну від цього, ми підтримуємо точку зору тих філософів, які вважають за необхідне надати перевагу «універсальним нормам моральності» [13, 74]. В обґрунтуванні моральних повинностей парадигма суб'єктивності має бути доповнена парадигмою інтерсуб'єктивності, що відкриває шлях розуміння взаємності від найбезпосередніших форм людського існування до найуніверсальніших. Наголос на екзистенційних вимірах міжлюдської комунікації приховує у собі загрозу ствердження таких різновидів єднання, що особливо визначені за різними ознаками, тобто прагнення до елітарної комунікації, обмеженою спільнотою обраних супроти всіх інших. Звичайно, кожен з нас бажає особистого щастя, блага для своїх рідних та близьких, мира та добробуту для своєї спільноти. Але, акцентуючи такі етичні міркування, ми виходимо на позиції етики індивідуального та культурно-диференційованого доброго життя, яка не може вирішити загальносуспільні проблеми. Комунікація, що ґрунтується такою етикою «стискує» нас, відділяючи «наші проблеми» від «їхніх проблем», розділяючи світ на «Ми» і «Вони». У такому випадку ми не можемо вести мову про соціальний простір, скоріше це буде нагадувати етнічно-партикулярну нішу, в яку ми самі себе загнали. Не зменшуючи значення тих висхідних умов, в яких ми отримали досвід, що, у свою чергу, супроводжує нас усе наше життя, ми, як особистості, тобто, істоти, що представляють розумову, моральну, емоційну складову світу, несемо відповідальність за тих, хто поряд з нами, й так само за тих, відношення з ким опосередковані часом і простором. Але комунікація – це універсальне надбання людства і універсальна реальність суспільного існування. Справжня комунікація існує для всіх і без винятку. «Хоча сучасне суспільство настільки ускладнилося, що воно вже не сприймає себе із середини як динамічну єдність, але і децентроване суспільство не в змозі обійтися без тієї відносної точки, навколо якої формувалася б єдність інтерсуб'єктивно витвореної спільної волі» [5, 279]. Такою точкою представники комунікативної філософії вважають мову, що має

надсуб'єктивні структури і становить ґрунт для розуму, яким керуються комунікативно діючі особистості.

Трансформація трансцендентальної філософії в річищі філософії мови, на думку К.-О. Апеля полягає в знятті принципової відмінності між теоретичною та практичною філософією [4, 92]. Мова – це одночасно і реально-історичний мовний взаємозв'язок, з якого не можуть вийти його учасники, і ідеальний взаємозв'язок розуміння. Ґрунтом інтерсуб'єктивного виміру людського існування К.-О. Апель вважає консенсуально-комунікативну раціональність. Тільки на основі такої «узагальненої взаємності можна говорити про згоду в сенсі консенсуально-комунікативної як етичної раціональності» [3, 246]. Комунікативний розум, спрямований на інтерсуб'єктивне взаєморозуміння та взаємне визнання, спирається на універсальність спільних форм життя. Тобто, створюється певний комунікативний, інтерсуб'єктивний простір, існування якого підтримується зусиллями розумних моральних істот, при цьому зруйнування потрібних усім структур розумного сумісного життя, зачіпає всіх однаковою мірою.

Інтерсуб'єктивна комунікація будується, за К.-О. Апелем, на двох фундаментальних положеннях. Перше – це розрізнення пропозиціональних та перформативних аспектів мовлення, друге, – теорія аргументу.

У пропозиціональних реченнях ми судимо про щось. Висловлюючись перформативно ми не просто говоримо, але робимо щось. Аналіз перформативних виловлювань, як відомо, було здійснено, зокрема, Джоном Остіном. Цей мислитель наголошував на конвенційно-дійовому характерові перформативних речень: «... очевидно, що реально існує деяка конвенційна процедура, здійснення якої ми маємо на меті, через наше висловлювання» [15, 35]. Розвиваючи цю ідею Дж. Серль досліджує мовне спілкування у вигляді іллокутивних актів, які стають практикою у вигляді виробництва певних мінімальних одиниць мовного спілкування. Здійснення іллокутивних актів регулюються правилами, які дослідник розрізняє як регулятивні й конститутивні. Перші з них регулюють такі форми дій, які існували до них. Натомість другі мають здатність створювати або визначати нові форми дій, створювати та регулювати діяльність, сутність якої логічно залежить від цих правил. Сутнісною рисою іллокутивних актів є те, що вони мають як інтенціональний (пов'язаний із інтенціями суб'єкта), так і конвенціональний (заснований на інтерсуб'єктивних домовленостях) аспект [21, 239].

Поняття перформативної суперечливості – одне з головних понять комунікативної філософії. Згідно з ним філософська теорія, якщо вона претендує на значущість, не може приймати та припускати не лише формально, але й перформативно суперечливі висловлювання. На відміну від формальної суперечливості, що є суперечливістю між суб'єктом і предикатом, пер-

формативна суперечливість полягає у невідповідності між формою судження та його змістом, між тим, що воно має на увазі, і тим, що висловлює.

Щодо положення про аргументацію, то під справжньою аргументацією розуміється така рефлексивна дія, стосовно якої можна сформулювати та висловити контраргумент, що має сенс. Тобто кожний аргумент передбачає контраргумент.

Ствердження принципу універсалізації передбачає у якості регулятивного принципу ідею необмеженої ідеальної комунікативної спільноти як трансцендентальної реальності. К.-О. Апель, розглядаючи суспільство як комунікативну спільноту, постулює два образи цієї спільноти – реальну і ідеальну комунікативні спільноти. Ідеальна комунікативна спільнота – ідеальний тип такої спільноти, де адекватно розуміється смисл будь-якого аргументу і може бути визначена його правильність. Ідеальна комунікативна спільнота розуміється як мета, але мета, ідея якої вже існує в реальній комунікативній спільноті, учасники якої реалізують мовні та смислові структури трансцендентального розумового світу. Справжнє розв'язання проблем, «навіть тих, що є етично відносними, – має бути консенсуально спроможним для всіх членів необмеженої ідеальної комунікативної спільноти, ніби вони безпосередньо обговорюють його між собою» [2, 50].

Особливість та оригінальність підходу К.-О. Апеля полягає насамперед у тому, що він поєднує інтерсуб'єктивність з рефлексією, застосовує рефлексивні аргументи для обґрунтування етики [17, 21]. Але виникає питання, чи не вводить нас повернення до рефлексивного трансценденталізму знову ж таки до новітнього варіанту суб'єктоцентризму. Чи справді поняття інтерсуб'єктивності, що наповнюється, передусім рефлексивним змістом, втілює в собі й етичний зміст? Крім того, згадаємо слова К. Ясперса, який писав: «я не можу спілкуватися з усіма людьми. Коли я намагаюся це робити, комунікація руйнується» [19, 140]. Ця думка відбиває як буттєві й рефлексивні межі людини, так і її етичні спроможності.

Як бачимо, намагання подолати методологічні вади соціального суб'єктоцентризму, так само як і холізму, через конституювання інтерсуб'єктивної сфери, зустрічає багато підводних каменів. Ще декілька істотних моментів до цього додала дискусія між лібералами та комунітаристами, що відбувалася наприкінці ХХ століття.

Не вдаючись до подробиць цієї дискусії, тільки зазначимо, що ліберали вважають моральне добро справою вибору кожної окремої особистості. Саме індивіди мають вирішувати, якими їм бути і чого їм намагатися позбутися. Загальною справою є вимога справедливості, яка обмежує кількість цілей, що їм людям дозволено прагнути. Коли визначено і утверджено правильні принципи справедливості, все реш-

та – це особиста етика [14, 301]. Комунітаристи ж вважають, що ліберальна картина інтерсуб'єктивності атомістична. Людина зображена самодостатньою істотою, чий бажання і здібності сформовано раніше і незалежно від суспільної співпраці. Насправді ж якщо якийсь член даного суспільства отримав додаткові можливості здійснити щось важливе й вартісне, то це слід розглядати як надбання всього того суспільства [12, 344]. Моральність особистості залежить не від того, яким чином вона зуміє раціонально пояснити свої слова і вчинки, а від успіху реалізації їх у своєму житті.

На нашу думку, комунікація як єднання криє в собі не саме лише добро. Тут існує небезпека релятивістського розпаду розуму «на розмаїття несумірних втілень», які конститууються мовою свого особливого світу та відображають лише партикулярну конструкцію дійсності. Комунікація у цьому випадку є певним порозумінням, основа якого полягає в межах «нашої» мови, «нашої» фактичної спільної форми життя. Тобто, прагнення до об'єктивності підміняється прагненням до однаковості в мовній спільноті, до якої особистість випадково належить. Виходить, що ми маємо надавати перевагу такому горизонту інтерпретацій, підґрунтям якого є наша власна мовна спільнота і перевіряти усі чужі погляди нашим власним масштабам. Такий етноцентризм ґрунтується на підпорядкуванні шляхом асиміляції чужого горизонту інтерпретації нашому, що розширюється за його рахунок. Але комунікація, якщо відійти від морального партикуляризму, має означати, що не лише «Вони» мусять прагнути до того, щоб зрозуміти речі з «нашої» позиції, а й «Ми» маємо так само намагатися збагнути речі з «їхньої» перспективи. «Синтез горизонтів інтерпретації» [6, 284] не є асиміляцією «в нашому» «їхнього», а завжди є керованою навчанням конвергенцією «нашої» та «їхньої» позицій, «оскільки такі концепти, як істина, раціональність чи обґрунтування (Rechtfertigung), хоча вони по-різному інтерпретуються й згідно з різними критеріями застосовуються, відіграють у будь-якій мовній спільноті однакову граматичну роль» [5, 276–277]. Крім того, комунікація може виступати у вигляді «насилля, яке пронизує психологічну та інтелектуальну сфери й виявляється непомітно у вигляді нав'язування власних переконань, перекрученої інформації тощо» [7, 54]. Звинувачення у «неучасті у діалозі» часто використовується як лайка за те, що хтось не відповідає саме так, як комусь хотілося б. Гіпотетична моральність діалогу може задушити тих, хто мав би за краще в нього не вступати. Єдність смислу може бути не тільки в науковій бесіді чи розмові вчителя з учнем, а і у змові злочинців. Формам людської діяльності і культури притаманні як взаємний, так і невзаємний характер. Велика частина культури формується

розсіяними знаками, а вдала комунікація багато в чому залежить від уяви, свободи і солідарності її учасників.

Висновок. Таким чином, комунікативна складова суспільного життя все більше займає одне з центральних місць серед чинників соціального руху, стає новою парадигмою розуміння та водночас одним із самих значущих механізмів функціонування сучасного суспільства. В центр сучасної соціально-філософської думки ставляться етико-моральні міжсуб'єктні відносини. Основною темою та водночас методологічним принципом виступає спілкування, діалог, або – ширше – комунікація. Комунікативна філософія намагається розширити рамки цього поняття до загальнолюдської сфери спілкування і дії. Представники комунікативної філософії, зокрема, К.-О. Апель та Ю. Габермас, вважають, що справжня комунікація уможливується у вигляді рівності суб'єктів мовлення і дії, і тільки після конституювання рівності, започаткованої моральним універсалізмом, можна братися до тонкої праці високочутливих розрізнень, які несе в собі кожний.

На наш погляд, аналіз моральних основ комунікації виводить соціально-філософське дослідження на новий методологічний рівень, першим кроком до якого є визнання універсальної моралі, яка звертається до будь-якої людини, до якої локальної культури вона б не належала. Але за пріоритетністю універсалізації, неминучим є такий крок: втілення загальнолюдського начала моралі в його неповторних формах. Реалізація принципу комплементарності між універсальною деонтологічною етикою і етикою доброго життя, скоріше за все, має перспективу в індивідуальній самореалізації, що ґрунтується універсальними нормами, які можуть впливати на будь-які способи життя. Поняття «рівність», «універсальність», «всезагальність» без розуміння значущості особистості є абстрактними. Цінність особистості полягає не тільки в функції її внеску в раціонально-комунікативне конструювання суспільного світу, а і в тих настановах, які вона несе у цей світ. Настанови ці постають із щоденного спілкування в контексті життєвого світу, звичних суспільних інституцій, розуміння вартості особистісного у суспільному світі та індивідуально-неповторного у природному.

Звичайно, суто етико-моральним аспектом не вичерпується сенс комунікації і цілісний підхід до соціальних явищ. В той же час, моральна спрямованість соціального дослідження надає можливості пошуків оновлення розуміння соціального світу у взаємозв'язку з іншими чинниками суспільного розвитку.

Література:

1. Андерсон Р. Дискурсивне походження диктатури і демократії / Річард Андерсон // Універсум. – 2003. – № 7–10 (117–120). – С. 39–45.
2. Апель К.-О. Обґрунтування етики відповідальності; [пер. з нім. Л. А. Ситниченко] / Ситниченко Л. А. Першо-

- джерела комунікативної філософії. – К. : Либідь, 1996. – С. 46–60.
3. Апель К.-О. Ситуація людини як етична проблема; [пер. з нім. А. Єрмоленка] / Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 231–254.
  4. Апель К.-О. Трансцендентально-герменевтичеське поняття мови / Карл-Отто Апель // Вопросы философии. – 1997. – № 1. – С. 76–92.
  5. Габермас Ю. Єдність розуму в розмаїтті його голосів; [пер. з нім. А. Єрмоленка] / Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. – К. : Лібра, 1999. – С. 255–286.
  6. Гадамер Г.-Г. Істина і метод / Ганс-Георг Гадамер; [пер. з нім. О. Мокровольського]. – К. : Юніверс, 2000. Т.1 : Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. – 474 с.
  7. Гжегорчик А. Духовна комунікація в світлі ідеала насильства / Анджей Гжегорчик // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 54–64.
  8. Гьосле В. Величчя і межі практичної філософії Канта / Вікторіо Гьосле. Практична філософія в сучасному світі; [пер. з нім., примітки та післямова А. Єрмоленка]. – К. : Лібра, 2003. – С. 19–51.
  9. Етос і мораль у сучасному світі / Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О. та ін. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 200 с.
  10. Зимовець Р. В. «Постмодерна перспектива» VS комунікативна теорія: повернення до контрверзи формального та матеріального обґрунтування моралі / Р. В. Зимовець // Практична філософія. – 2007. – № 3 (29). – С. 29–51.
  11. Козловски П. Принципи етичної економії / Питер Козловски; [пер. с нем. под ред. В. С. Автономова]. – СПб. : Экономическая школа, 1999. – 344 с. – (Этическая экономия: исследования по этике, культуре и философии хозяйства; вып. 7).
  12. Макінтайр А. Релятивізм, влада і філософія / Після філософії: Кінець чи трансформація? / [пер. з англ. В. В. Ляха; упор. К. Байнес]. – К. : Четверта хвиля, 2000. – С. 336–361.
  13. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій : навч. посібник / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 384 с.
  14. Наверсон Я. Рівність проти свободи: переваги свободи / Сучасна політична філософія : Антологія; [пер. з англ., упор. Я. Кіш]. – К. : Основи, 1998. – С. 277–312.
  15. Остин Дж. Избранное / Джон Остин; [пер. с англ. Макеевой Л. Б., Руднева В. П.]. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 332 с. – (Серия «Университетская библиотека»).
  16. Пітерс Дж. Слова на вітрі: історія ідеї комунікації / Джон Дарем Пітерс; [пер. з англ. А. Іщенко]. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
  17. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
  18. Шелер М. Избранные произведения / Макс Шелер; [пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филлипова]. – М. : Гнозис, 1994. – 490 с.
  19. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс; [пер. с нем. М. И. Левиной]. – М. : Республика, 1994. – 527 с. – (Мыслители XX в.).
  20. Baudrillard J. Ecstasy of Communication // Jean Baudrillard. The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture / Ed. H. Foster. Port Townsend : Bay Press, 1983. – P. 126–133. (Tr. John Johnston).
  21. Searle J. R. What is a speech act? // Philosophy in America / Ed. Max Black. London, Alien and Unwin. 1965. – P. 237–256.

Крыжановская Т. А. Моральные основы коммуникации. – Статья.

Аннотация. В статье исследуются основные подходы к моральным основам коммуникации в современной социально-философской мысли. Автор делает вывод о необходимости применения принципа комплементарности между универсальной формальной этикой и материальной этикой ценностей, что выходит в перспективе к самореализации каждого члена общества. Подчеркивается важность исследования моральных основ коммуникации для дальнейшего развития онтологии, гносеологии, методологии и этики.

Ключевые слова: коммуникация, мораль, разум, ценности, язык, индивидуализм, холизм.

Kryzhanovska T. A. Moral Foundations of Communication. – Article.

Summary. The article studies the main approaches to the morals of the communication in the modern social philosophy. The author makes a conclusion about the necessity of the principle of complementarity between the universal formal ethics and the ethics of material values. According to the author this opens the way to self-realization of each member of society. The author emphasizes the importance of the study of the moral foundations of communication for the future development of ontology, epistemology, methodology and ethics.

Key words: communication, morality, intelligence, values, language, individualism, holism.